

Osudy královrahů

Kateřina Sochorová

Král Oidipus od Sofokla a *Makbeth* od Williama Shakespeara jsou dvě velmi dobře známá tragická dramata. A přestože jsou obě díla z naprosto odlišné doby - jsou napsána téměř dvě tisíciletí od sebe - mají toho mnoho společného. Oidipus i Makbeth jsou králové a zároveň si svůj trůn vydobyli královraždou. Manželky obou těchto králů jsou důležitými postavami v jejich životním příběhu a mají na své muže velký vliv (třebaže u Oidipa toto nabírá specifickou a poněkud zvrácenou hloubku). Ale co díla spojuje nejvíce, co je nejdůležitějším motivem v obou tragédiích a čím se budu zabývat v této eseji, je osud. Ve skutečnosti není osud tématem výhradně těchto dvou děl, je to motiv i spousty dalších tragédií, jenže je cosi specifického na pojetí osudu v díle Sofoklově a díle Shakespearově, co stojí za vyčerpávající, několik stran dlouhé srovnání.

V *Králi Oidipovi* je osud popisován jako něco nevyhnutelného. Abych to přiblížila, musím to ukázat přímo na ději dramatu a na tom, jak Sofoklés pracuje s informováním čtenáře o něm. Nejdříve je je čtenáři nastolen Oidipův osud, který mu byl přidělen, ještě než ho jeho matka Lokasté přivedla na svět. V hned první větě „předmluvy“ před samotným začátkem dramatu, která čtenáře uvádí do děje, stojí:

„Věštba určovala thébskému králi Láiovi, že ho vlastní syn usmrtí a ožení se se svou matkou.”¹

Tím pádem je od začátku jasné, co se stane. A už předtím, než vůbec začneme číst samotné drama, víme, jaký je Oidipův úděl. To je věc typická pro antické drama, že ať už by se člověk snažil sebevíc, nikdy by neměl možnost vyhnout se tomu, k čemu byl předurčen. Ale lidé, jak je známo, se osudu vzpírají a král Láios není výjimkou, takže se pokusí svého syna už jako malého zneškodnit, aby se tato věštba nemohla vyplnit. Nicméně, jak jsem avizovala, osud je nalinkovaný a nedá se mu nijak uniknout, takže Oidipus tento pokus přežije a ujme se ho král Korintu, Polybos.

„Oidipús, vychovávaný na dvoře krále Polyba a jeho manželky Meropy, se domníval, že je jejich vlastním synem. Když mu ale jednou při hostině opilý přítel vytkl původ, odebral se do delfské věštírny, aby se otázal na své rodiče. Dověděl se, že se stane otcovrahem a ožení se a vlastní matkou. Opustil proto domnělé rodiče, aby se vyhnul předpovězenému osudu.”²

Tady je vidět pohled na situaci z druhé strany, kdy se Oidipus z neinformovanosti o situaci pokusí udělat totéž, co jeho otec Láios, a sice uprchnout krutému osudu, kterého se

¹ SOFOKLÉS. Tragédie. Antická knihovna sv. 29. Svoboda 1975, str. 158

² Tamtéž, str. 158

tak bojí, jenomže mu paradoxně vyjde vstříc a vydá se na cestu do Théb, kde Láia shodou okolností zabije.³

V *Makbethovi* se nám naskytne trochu jiný pohled na věc. Na samém začátku díla se objeví postavy čarodějnic. Makbetha pozdraví hned třemi oslovenými. První ho nazývá thénem z Glamisu, což je hodnost, které nabyl poté, co zemřel ten, který byl thénem před ním. To ho nijak nerozhodí, jelikož o tom se dozvěděl ještě před setkáním s čarodějnicemi. Druhá ho ale osloví jako théna z Kawdoru a třetí mu rovnou poví: „*Zdar, Makbethe, ty, který budeš králem.*“⁴ To Makbetha a jeho přítele Banka, který ho zrovna doprovází, zaujme a oba chtějí o věštbě vědět víc. Už zde vidíme rozdíl mezi Sofoklovským a Shakespearovským pojetím věštby. Makbethovi je osud vykládán tak, jak ho on chce slyšet. Čarodějnice mu říkají dobré věci, aby toho chtěl vědět víc a víc o svém osudu a vycházel mu tak v ústřety. Nic se zde neděje mimoděk, Makbeth sám chce dostát svému osudu, dokonce ho chce uspišit, napomocť mu.

Makbeth se totiž posléze dozví od théna Anguse, že se opravdu stane Kawdorem, jelikož jeho předchůdce byl označen za vlastizrádce. To ho nadchne ještě víc, říká si, že když se vyplnila jedna z věštev, bude pravdivá i ta druhá, a sice, že se stane králem. Ale protože králem je jeho přítel Dunkan, začnou se v něm rodit první myšlenky na vraždu, říká si, že jestli se má vážně stát králem, tak se jím přeci stane.

„Jsem vskutku Kawdor. Když dobré, proč ten neodbytný svod, tak příšerný, že se mi ježí vlasy a že mi srdce, div se neutrhne, bubnuje do žeber? Skutečný děs tak děsný není jako přelud děsu. Myšlenka vraždy, posud pouhý sen, tak otrásá mou únavou, že úkon je smazán úvahou a pranic není než to, co ještě není. (...) Když osud mě chce králem, nastolí mě, aniž já pohnu prstem. (...) Staň se co staň, časem i nad nejhorším čas je pán.“⁵

Navzdory tomu, že si zde trochu protiřečí, protože je stále nerozhodný, začíná být evidentně opilý chamtivostí a touze po víc a víc uznání a moci. Netrvá dlouho, než zabije Dunkana, ale následně začne mít potíže se svědomím. Aby ho upokojil, zabije také Banka, který by mohl mít podezření, že krále zavraždil právě on. A zde se naskytá příležitost položit si otázku, zda byl Makbethův osud vůbec doopravdy „předurčen“, pokud ho tedy nakonec zpečetil on sám.

Je to pádný argument, ovšem věštby přeci fungují přesně takhle. Něco je předpovězeno a poté je jen na onom člověku, aby se podle toho choval. Věštba byla jednoduše naplněna, ať k tomu došlo jakkoliv. Podívejme se na to takto: Kdyby se Oidipus dozvěděl o svém osudu a ihned se rozhodl vykonat, co je mu předurčeno, přeci by to nic neměnilo na tom, že zabil svého otce a oženil se se svou matkou, jak bylo ve věštbě. Touto poněkud kostrbatou myšlenkou se snažím dokázat, že svobodná vůle člověka a předurčený osud si nemusí nijak odporovat. A jak jsem již několikrát zmiňovala, v antickém dramatu si odporovat ani nemohou. Ať už bude člověk jednat jakkoliv, jednoduše svému osudu neunikne.

³ Po cestě potká vůz na němž sedí stařec, ale neví, že se jedná o Láia. Vozka Oidipa švihne bičem, aby mu ustoupil z cesty, jenže on vrátí starci ránu tak silně, že ten padá na zem mrtev. Následně pobije i jeho družinu.

⁴ SHAKESPEARE, William. *Makbeth*. Přeložil Erik A. Saudek Praha: Odeon, 1978, str. 22

⁵ Tamtéž, str. 28

Dá se říci, že se jedná o jistou formu fatalismu⁶. Všechno se stane tak, jak se stát má. Ovšem právě z toho důvodu, že člověk se svým osudem věčně bojuje, se nejedná o rezignaci. Nejde o žádný deterministický pohled na svět, že se můžeme s osudem prostě smířit. Jde pouze o fakt, že se mu opravdu vyvarovat nedá. Nicméně osud je preformován pouze z pohledu čtenáře (či diváka). Zásadní skutečností, na kterou musíme při výkladu Krále Oidipa brát ohled totiž je, že si Oidipus celou dobu není celého rozsahu svého osudu vědom. Podle Plútarchova *O strachu z bohů* je právě toto dílo typickým příkladem úvahy o tzv. *útěku od nevědomosti*.

„V okamžiku, kdy jeho Théby postihl morový trest ‚zkázonosného boha‘, však jeho sláva mudrce ztrácí svůj lesk a pathos jeho racionality, s níž dosud reagoval na věštby delfského Apollóna, odhaluje svůj vlastní daimonský⁷ základ. Neschopen porozumět neblahému obratu svého osudu obrací svůj hněv proti věštcům, kteří se odvažují vyslovit vlastní hypotézu o jeho božských příčinách.“⁸

Oidipus nesmířen se svým osudem začne věštce Teiresia, který je uznáván jako symbol zbožnosti, obviňovat, že je lhář a kejklíř, a že vykl onu věštbu za úplatek od Kreona, který chce podle něj Oidipovi sebrat trůn. Přestane se chovat jako ten racionální, moudře uvažující panovník, kterým pro celý svůj lid je. Nedokáže si nejdříve vůbec připustit, že by on mohl být příčinou moru v jeho Thébách.

I Makbeth byl příčinou nepokojů ve Skotsku. Když se Makduff a Malkolm, kteří už vědí, že za vraždami stojí právě Makbeth, baví o jeho svržení, povídá Makduff: „*Co jitro nových zní vdov a sirot kvíl a nová žalost udeří v nebe tvář, až samo kvílí, jak se Skotskem by cítilo a chtělo týž vydat vzlyk.*“⁹ a po něm Malkolm zase říká: „*Já vím, že Skotsko klesá pod svým jařmem, že krvácí a pláče, k starým ranám den ze dne tržíc hlubší.*“¹⁰ Kvůli Makbethovi Skotsko trpí, stejně jako Théby trpěly kvůli Oidipovi. A stejně jako se to stalo Oidipovi, změnilo poznání osudu jeho chování. On i lady Makbeth začali z té viny dočista blouznit. Makbeth to ale paradoxně nakonec nesl lépe než jeho žena, přestože to byla ona, kdo ho k vraždě přiměl, když on váhal. Z Makbetha se stává čím dál větší cynik. Když si lady Makbeth sama vezme život, on to přejde celkem bez povšimnutí, jako by se nic nestalo, což je velmi výrazná změna oproti náklonnosti, kterou k ní choval na začátku děje dramatu, kdy pro ni byl ochoten udělat cokoli.

Dalším společným prvkem bylo, že Makbeth i Oidipus se oba snažili zjistit o svém osudu co nejvíce. Makbethovy motivy byly velice prvoplánové, chtěl jednoduše vědět, jak si udržet trůn poté, co ho nečistě získal. Když mu zjevení vylíčila proroctví „Není takový člověk, z ženy narozený, jenž tobě ublíží.“¹¹ a „Jsi neporazitelný, dokavad birnamský les tvůj dusinanský hrad ti nezteče.“¹², interpretoval si svůj osud tak, že mu nemůže nikdo trůn sebrat,

⁶ <http://dictionary.com>: The belief that all events are predetermined and therefore inevitable OR a submissive attitude to events, resulting from a fatalistic attitude.

⁷ Daimon (také daimonion) byla v sokratovské filosofii entita mezi bohy a lidmi, která měla schopnost zasahovat do osudu člověka a propojovat bohy a lidi.

⁸ PLÚTARCHOS. *O strachu z bohů: řecko-české vydání*. Přeložil Miroslav ŠEDINA. Praha: Oikoyomenh, 2013. Knihovna antické tradice, svazek 11. str. 97

⁹ SHAKESPEARE, William. *Makbeth*. Přeložil Erik A. Saudek Praha: Odeon, 1978, str. 122

¹⁰ Tamtéž, str. 124

¹¹ Tamtéž, str. 109

¹² SHAKESPEARE, William. *Makbeth*. Přeložil Erik A. Saudek Praha: Odeon, 1978, str. 110

a tak si přestal dávat pozor, což se mu nakonec vymstilo. Na druhé straně máme Oidipa, který se najednou chtěl dozvědět, kdo je, aby dokázal, že není vrahem Láia. Nezdálo by se to na první pohled, jelikož Oidipus vlastně jedná v zájmu svých Thén, ale oba motivy jsou sobecké. Oidipus se doslova vzpírá všeobecně uznávanému věštci, aby se vyhnul pravdě, a sice skutečnosti, že uvrhl kletbu sám na sebe. V obou dílech ale přesně v tomto kontextu vidíme obrat (peripetie)¹³.

„Tak například v Oidipovi přišel posel, aby Oidipa potěšil a zbavil ho obavy, týkající se jeho matky, ale tím, že prozradil, kdo jest, způsobil pravý opak; (...)“¹⁴

Oproti tomu Makbethovi se začíná dít to, co předtím považoval za nemožné. Poté, co se Malkolmovo vojsko při tahu na Makbethův hrad skrylo za větve z birnamského hvozdu, aby krále zmátlo, přijde za Makbethem posel a povídá mu, že se les počal hýbat.¹⁵ Makbeth si vzpomene na věštbu a uvědomí si, že jeho hrad není nedobytný, jak si myslel. Další rána přijde, když bojuje s Makduffem s vědomím, že ho nemůže porazit žádný člověk narozený z ženy, načež se dovídá, že „(...) Makduff z lůna mrtvé matky byl předčasně vyříznut.“¹⁶ Makbethovi tedy nezbyvá, než přijmout svůj osud, stejně jako Oidipovi.

Jak jsem zmínila na samém začátku, důležitou roli v osudech obou hrdinů hrály jejich ženy. Domnívám se, že tak důležitou, že stojí za to se jejich postavami krátce zabývat. Z hlediska samotného děje se v tomto ohledu příběhy Makbetha a Oidipa zásadně liší, nicméně podobnosti můžeme hledat v tom, jaký měly manželky hrdinů vliv na jejich (a na svůj vlastní) skon. U lady Makbeth vidíme zřejmou manipulaci s jeho úsudkem, když ho „nutí“ zabít Dunkana, aby dokázal, že je muž: „*Když sis to troufal udělat, byls muž, a čím jsi více chtěl být nad to více, tím byl jsi muže víc. (...) Kojila jsem, znám něhu k roběti, jež cítím sát. Leč co se na mne usmívalo, byla bych z dásniček mu vyškubla svůj prs a lebku rozbila, kdybych se byla zařekla tak jak ty.*“¹⁷ Tato naprosto chladná tvrzení byla tím, co ho přimělo k první vraždě, jež eskalovala v masakr několika dalších lidí, a dokonce i dětí. Ne, že by lady Makbeth byla jediná na vině, pouze chamtivě toužila po koruně, stejně jako ji chtěl její muž. Lokasté nebyla zdaleka tak bezcitná, avšak byla to ona, kdo chtěl, aby Oidipus bádala více po svém původu. Narozdíl od Makbethova příběhu na osudu svého manžela (syna) nenese vinu, ale přesto má významný podíl na tom, jak žil a proč zemřel. Samotnou skutečnost, že Oidipus obcoval se svou matkou, nechám stranou, jelikož v rámci své eseje nemíním rozebírat Oidipovský komplex. To ale nemění nic na tom, že ve snaze pomoci mu dokázat, že se Teiresias mýlil, což bylo jeho vlastním sobeckým záměrem, odhalila pravdu, kterou se ani jeden z nich nechtěli dozvědět, a tím je oba dostala do bezvýchodné situace.

Lady Makbeth a Lokasté nejsou postavy, co by toho měly mnoho společného, ale kromě toho, že byly součástí tragických osudů svých mužů, je také stihl podobný osud. Ani jedna z těchto žen nebyla schopna nést následky nemyslitelného činu, který spáchala. Lokasté, která se krvesmilství dopustila nevědomky, si vzala život raději sama, než aby musela dožít s vědomím, co provedla. Lady Makbeth přišla o rozum, také pod tíhou toho, čeho se společně s Makbethem dopustili, a následně zemřela. Ani jedné se nedostalo významné smrti

¹³ Obrat je změna událostí v opak z hlediska pravděpodobnosti nebo nutnosti. (ARISTOTELÉS. *Rétorika: Poetika*. V překladu A.K. 2. vyd. Přeložil Antonín KŘÍŽ. Praha: Rezek, 1999. str. 355)

¹⁴ Tamtéž, str. 355

¹⁵ SHAKESPEARE, William. *Makbeth*. Přeložil Erik A. Saudek Praha: Odeon, 1978, str. 156

¹⁶ Tamtéž, str. 163

¹⁷ Tamtéž, str. 44-45

na scéně, ale pouze na jejich skon někdo přišel a oznámil jej. A obě dvě své manžely „nechaly“ na pospas osudu, zatímco oni zůstali naživu až do hořkého konce.

Oidipus bere krutost svého osudu jako boží trest. Podle Plútarcha je toto vysvětlení typické pro pověřivého člověka, který „(...) příčinu nevidí v lidech, v náhodě, nepříznivých okolnostech, či v sobě samém, ale ze všeho obviňuje bohy.“¹⁸ A to i přestože Oidipus není takový vždy, vždyť při potížích, do kterých se v životě dostal, je schopen jednat racionálně. Ale jakmile je postaven tváří v tvář věštbě a uvědomí si, že se dopustil nejen otcovraždy, ale i krvesmilství, přijde na to, že příčinou kletby svržené na jeho Théby byli ve skutečnosti opravdu bohové. Poté, co si Oidipus vybodne oči, aby se v posmrtném životě nemusel navěky dívat na své rodiče, proti kterým se tak provinil, následují tyto verše:

„Náčelník sboru: ‚(...) *Jaký běs tě k tomu dohnal?*‘ - Oidipus: ‚*To Foibos Apollón byl, ó draží, Apollón sám, by naplnil hrůzu mých běd a naplnil útrapy mé!*“¹⁹

Z nich je jasné, že si je vědom, že on sám nezavinil, co ho postihlo, avšak stále se považuje za viníka a hříšníka, protože se potrestá tím, že chce po Kreónovi, aby zajistil, že kletba, kterou uvrhl na Láiova vraha (předtím, než věděl, že se jedná o něj), se naplní.

Na rozdíl od tohoto definovatelného a uchopitelného způsobu výkladu osudu, či věštby, Makbethův přístup k věci byl dosti ukvapený a z pohledu dnešního čtenáře by se dalo říct i začátečnický. Makbeth si svůj tragický osud způsobil jen a jen sám, z vlastní chamtivosti. Čarodějnice mu sice vnukly nápad, ale byl to on, který se vrhl tragickému konci naproti. Ovšem on se na rozdíl od Oidipa nijak nekaje a bije se s Makduffem až do samotného konce. Je to možná právě ten důvod, proč se čtenář Makbetha nedočká žádné katarze.

Alois Bejblík v doslovu *Makbeth - aneb tragédie bez katarze* k sobě přirovná díla Makbeth a Král Oidipus slovy: „*Je to nesporně tragédie o podivném působení věštby na činy a jednání člověka (jako u Sofokla) (...)*“²⁰, což je myšlenka, kterou jsem chtěla v těchto několika stránkách co nejpodrobněji rozvést. Zatímco Oidipus dělal, co mohl, aby svému osudu nedostál, ačkoliv to stejně nebylo možné a muselo se stát, co se stalo, Makbeth na nic nečekal a vzal osud do vlastních rukou, přestože nemusel a to se mu vymstilo. Ačkoliv oba měli determinovanou budoucnost a oba dva se snažili do děje sami zasahovat, ani jeden nakonec neunikl tragickému konci. Tomu se totiž nijak ubránit nedá. Alespoň ne v dramatu.

¹⁸ PLÚTARCHOS. *O strachu z bohů: řecko-české vydání*. Přeložil Miroslav ŠEDINA. Praha: Oikoymenh, 2013. Knihovna antické tradice, svazek 11. str. 98

¹⁹ SOFOKLÉS. *Tragédie*. Antická knihovna sv. 29. Svoboda 1975, str. 214

²⁰ SHAKESPEARE, William. *Makbeth*. Přeložil Erik A. Saudek Praha: Odeon, 1978, str.169

SOFOKLÉS. Tragédie. Antick knihovna sv. 29. Svoboda 1975, str. 157-233

SHAKESPEARE, William. *Makbeth*. Přeložil Erik A. Saudek Praha: Odeon, 1978

<http://dictionary.com>

PLÚTARCHOS. *O strachu z bohů: řecko-esk vydání*. Přeložil Miroslav řEDINA. Praha: Oikoymenth, 2013. Knihovna antické tradice, svazek 11.

ARISTOTELÉS. *Rétorika: Poetika*. V překladu A.K. 2. vyd. Přeložil Antonín Křř. Praha: Rezek, 1999.